

תלמידים יקרים,

השנה זוהי השנה השלישית בה נבחנים תלמידי מגמת מדעי החברה בבגרות בסוציולוגיה במסגרת התכנית החדשה.

ייחודה של התכנית בכך שהיא מכוונת לעולם המתבגרים כיום, עם מבט לעתיד, לעולם שבו תהיו מבוגרים.

לקראת בחינת הבגרות כתבנו עבורכם ספר ובו ניסינו להסביר את הנושאים באופן ידידותי ומתומצת, לצד דוגמאות מעולמכם, אסטרטגיות למידה ועצות רבות שיעזרו לכם להצליח.

כאמור, ספר זה נועד להפגיש אתכם עם חומרי הלימוד שעליהם תיבחנו בבחינת הבגרות בהתאם לתוכנית הלימודים שפרסם משרד החינוך וההנחיות העדכניות שפורסמו על ידי הפיקוח על הוראת מדעי החברה במסמך "תוכנית הלימודים לחטיבה העליונה בסוציולוגיה על פי רפורמת למידה משמעותית".

הספר מתמקד בשלושת נושאי הלימוד המרכזיים: תרבות נעורים וצריכה, עולם העבודה וארגונים וגלובליזציה. בכל נושא יוצגו הגישות התאורטיות, הרעיונות המרכזיים ומונחי היסוד הרלוונטיים, וכן יובאו דוגמאות יישומיות רבות שממחישות את הנושאים השונים.

לאורך הספר עשינו שימוש בסמלים מלווים (אייקונים):

עצור! בגרות לפניך: תחת סמל זה כללנו "טיפים" לקראת הבחינה, בדגש על דוגמאות לשאלות האופייניות לכל נושא ודרכים ללמידה.

מושג לבגרות: תחת סמל זה תמצאו מושגים והגדרות שעליכם להכיר על פי דרישות משרד החינוך.

נוסף על כך, פרק שלם בספר עוסק בהכנה לבחינה עצמה, ובו מוצגים דגמי השאלות האופייניים לשלושת חלקי הבחינה וטכניקה מיוחדת לארגון מושגים במה שמכונה "טבלת הזהב". בפרק זה תוכלו למצוא גם עצות שימושיות – הן להכנה לבחינה והן לזמן הבחינה ממש.

בסיום אותו הפרק מופיעות ארבע בחינות מסכמות המקיפות את החומר כולו. הבחינות בנויות על פי ההנחיות החדשות שפורסמו על ידי הפיקוח על הוראת מדעי החברה. חשוב מאוד לפתור אותן לאחר שלמדתם את החומר בכללותו. כדי לבדוק את עצמכם תוכלו להשוות את תשובותיכם עם התשובונים המצורפים.

אנו מקווים שלימודי הסוציולוגיה חשפו בפניכם נקודות מבט חדשות על העולם הסובב אתכם ושתוכלו לא רק להצליח בבחינת הבגרות, אלא גם להשתמש בידע שרכשתם במרוצת חייכם.

המון הצלחה בבחינת הבגרות!

יגאל הראל ועדי גרבוזסקי אמויאל

תרבות נעורים וצריכה

1. זהות

בפרק זה נכיר את המושגים הבאים: זהות, זהות אישית, זהות חברתית, זהויות משנה, זהות מגדרית, זהות גילית, זהות לאומית, זהות עדתית-אתנית, זהות דתית, זהות מקצועית, זהות דיגיטלית, מרכיבי זהות מולדים, מרכיבי זהות נרכשים, גישת האינטראקציה הסימבולית: אינטראקציה, פרשנות, תגובה, הגדרת מצב, הבניה חברתית של המציאות, התיאוריה של גופמן: שחקנים, איזור קדמי, איזור אחורי מסכות ותלבושות, ניהול רושם, הגדרת מצב.

א. מהם מרכיבי הזהות?

איך הייתם מגדירים את עצמכם?

מה מייחד אתכם?

במה אתם דומים לאחרים?

שאלות אלו מוצאות תשובות במושג זהות.

אנשי לבגרות

צהות: כל מאפייני האדם המייחדים אותו, שעם חלקם נולד ואת חלקם צבר במהלך חייו תוך מגע עם סביבתו.

טבע האדם הוא לחיות בחברה ולהיות דומה לאנשים בה. עם זאת חשוב לו להבליט את ייחודיותו. בתוך הזהות של כל אחד מאיתנו נמצא מאפיינים דומים לסביבה שלנו ומאפיינים שמייחדים אותנו.

הזהות נחלקת לשלושה תחומים:

אנשי לבגרות

א. צהות אישית: המאפיינים החיצוניים והפנימיים של האדם כגון תכונות, דעות, התנהגויות ורגשות. כל אלו מושפעים ממגע עם סביבתו.

לדוגמה ראפר שבשיריו מובעות עמדותיו הפוליטיות, אדם אותנטי שנוטה לקחת סיכונים ושמבחינה חיצונית מאופיין בקעקועים.

ה. זהות חברתית: המאפיינים המשותפים לאדם ולסביבתו שמלווים בתחושת הזדהות ושמישיכים אותם לאותה קטגוריה חברתית.

דוגמה לכך היא חיילים שהתנדבו לסיירת אגוז (של יחידת גולני), המרגישים שייכות וגאווה יחידה, שרים את שירי היחידה, עונדים את סמליה ומזוהים עם סולם הערכים שלה. לכן כל לחייל השייך לקבוצה זו יש זהות חברתית של חייל בסיירת אגוז.

ז. זהויות אשנה: אוסף הסטטוסים, כלומר העמדות של האדם בכל אחת מהקבוצות שאליו הוא משתייך. חלק מהסטטוסים האדם נושא מלידתו ואת חלקם רכש במרוצת חייו.

ישנם שבעה סוגים של זהויות משנה:

1. זהות מקצועית: שיוך האדם למקצוע מסוים. ברובד העמוק יותר מדובר במידת ההזדהות של האדם עם מקצועו המתפתחת לאורך הקריירה, לאור ניסיונו וציפיותיו, לדוגמה מורה שזהותו המקצועית כאיש חינוך התחדדה בעקבות תגובות שקיבל במרוצת השנים מתלמידיו, שעבורם היה דמות משמעותית ומודל לחיקוי.
2. זהות גילית: שיוך האדם לקטגוריית גיל מקובלת בחברה כגון ילדות, התבגרות, בגרות וזקנה. השיוך לקטגוריה מלווה בהתנהגות, בסממנים חיצוניים ובאימוץ השקפת העולם המצופה ממנו על ידי החברה, לדוגמה נערה בת חמש-עשרה שמחקה את חברותיה בלבוש ובסגנון הדיבור, עושה פירסינג ומורדת בהוריה בעקבות חברותיה.
3. זהות לאומית: שיוך האדם למדינה ולעם מסוימים, לדוגמה אדם ישראלי שתולה את דגל ישראל בכניסה לביתו ושפעיל למען מטרות חברתיות ופוליטיות שהן משמעותיות בעיניו.
4. זהות עדתית-אתנית: שיוך לקהילה תרבותית מסוימת, לדוגמה גבר מהעדה המרוקאית שבכל שנה בסיום חג הפסח עורך מימונה בביתו ושכשהתחתן ערך טקס חינה.
5. זהות דתית: שיוך האדם לדת מסוימת ותפיסתו ביחס לרמת הדתיות המתאימה לו, כפי שהיא באה לידי ביטוי, למשל, בהיקף המנהגים והמצוות שאותם הוא מקיים, לדוגמה אדם חרדי בחברה הישראלית אשר מקפיד על קיום מצוות ההלכה.

6. זהות מגדרית: מבחינה ביולוגית אדם נולד כגבר או כאישה. זהו מינו. החברה הגדירה משמעויות ותפקידים, ציפיות פנימיות וחיצוניות מגברים ומנשים - זהו המגדר. האדם בוחר אם לאמץ זהות מגדרית התואמת את מינו ובכך קובע את זהותו המגדרית. לדוגמה, בעבר ציפו מגברים ומנשים לעסוק במקצועות "גבריים" או "נשיים" בהתאמה. כיום הציפייה המגדרית שוויונית יותר, ואפשר לראות נשים במקצועות "גבריים" (כגון טייסות) וגברים במקצועות "נשיים" (כגון אחים בבית חולים). מגמה ליברלית זו באה לידי ביטוי גם בלגיטימציה החברתית לשינוי מין בקרב מי שאינו שלם עם מינו הביולוגי.
7. זהות דיגיטלית: הדרך שבה אדם בוחר להציג את עצמו ברשת החברתית המקוונת - באופן אובייקטיבי או באופן שבו הוא מבקש להיות מוצג. לרוב אדם בוחר להציג את הצדדים החיוביים שלו או תכונות שהיה רוצה שיהיו לו ולהציג סגנון חיים על פי בחירתו. לדוגמה, מתבגרים מעלים לאינסטגרם רק תמונות מחמיאות המציגות מציאות חיים של אושר תמידי.

עצור! הארות לפניה!

- בבחינה ייתכן שתבקשו להדגים מאפייני זהות. ציינו את המאפיין (למשל זהות אישית) ואת הדוגמה (למשל תכונה של צניעות).
- בנוגע לזהויות משנה חשוב לציין את תחום הזהות (למשל זהות מקצועית) ואת הדוגמה (למשל רופא).

ב. מהן הדרכים שבהן הזהות מתפתחת ומתגבשת?

- איך הפכתי להיות מי שאני כיום?
- האם אגלה צדדים חדשים באישיות שלי?
- האם עמדותיי ישתנו?
- האם ייתכן שבעתיד אהפוך לאדם אחר מזה שאני כיום?

המרכיבים השונים בזהותו של אדם נחלקים לשתי קבוצות:

אוסף הארות

- א. מרכיבים אולדיק:** מאפיינים שהאדם נולד איתם, חלקם ניתנים לשינוי וחלקם אינם ניתנים לשינוי.

לדוגמה, מעמד סוציו-אקונומי ומקום מגורים הם מאפיינים שהאדם נולד איתם ושניתנים לשינוי. מוצא אתני וצבע עור הם מאפיינים שהאדם נולד איתם ושאינם ניתנים לשינוי.

ה. ארכיטקט נרכש: מאפיינים שהאדם רכש במהלך חייו.

לדוגמה רכישת השכלה, מקצוע, זהות הורית.

אדם עובר שינויים במרוצת חייו, ובעקבותיהם גם מרכיבי זהותו עשויים להשתנות. ישנם שני גורמים מרכזיים לשינויים בזהות: שינויים בשליטת האדם ושינויים שאינם בשליטת האדם.

1. שינויים בשליטת האדם - היבטים שהאדם בוחר לשנות לאורך חייו.
לדוגמה: שינוי דת (יציאה בשאלה), שינוי מין (מאישה לגבר), שינוי קריירה (מהיטק להוראה), שינוי סטטוס אישי (מרווק לנשוי).
2. שינויים שאינם בשליטת האדם - היבטים שנכפים על האדם במרוצת חייו ושקשורים לאירועים בסביבתו הקרובה או הרחוקה.
לדוגמה: אירועים בסביבתו הקרובה של האדם: גיוס לצבא (מסטטוס תלמיד לסטטוס חייל), טקס בר/בת מצווה (מסמל בדת היהודית מעבר מזהות של ילד לזהות של בוגר). אירועים בסביבתו הרחוקה של האדם: מלחמת חרבות ברזל גרמה לאנשים רבים לשינוי זהות, למשל מתושב עוטף עזה למפונה ומאדם עובד לאדם מובטל. דוגמה נוספת היא מצב שבו אדם הופך לסבא.

ג. גישת האינטראקציה הסימבולית

מהי גישה תאורטית ומה תפקידה?

הסוציולוגיה מתארת ומסבירה את המציאות באמצעות גישות ותאוריות. תאוריה/גישה היא דרך לנתח (לתאר ולהסביר) מציאות חברתית (תופעות/תהליכים/יחסים) בחברה נתונה, למשל כיתה, מקום עבודה, יחידה צבאית או תרבות כלשהי. ישנן תאוריות שמנתחות את המציאות החברתית ברמת המאקרו (באמצעות הבנת תהליכים ותופעות כלל-חברתיים) או ברמת המיקרו (באמצעות הבנת יחסי גומלין בין-אישיים). גישת האינטראקציה הסימבולית היא גישת מיקרו, והיא מנתחת את המציאות החברתית ברמה הבין-אישית, מתוך הבנת מערכות היחסים של השותפים באותה מציאות. כלי הניתוח של גישה זו הוא מודל בן ארבעה שלבים:

דגם האינטראקציה הסימבולית:

- אינטראקציה = הסיטואציה או האירוע שמתרחשים בין אנשים במצב חברתי מסוים. האינטראקציה תלויה בקיומם של סמלים משותפים (שפה מילולית ולא מילולית - שפת גוף), שבאמצעותם מועברים תכנים ומשמעויות.
 - פרשנות = האופן שבו כל צד תופס/מפרש/רואה/מבין את האינטראקציה (על פי האופן שבו אנחנו חושבים על התנהגויות/על פי מה שמקובל בתרבות/על פי ניסיון החיים/על פי האופי שלנו). לכן הפרשנות היא סובייקטיבית.
 - תגובה = האופן שבו כל צד מתנהג בהתאם לפרשנותו ביחס לאינטראקציה.
 - הגדרת מצב = תפיסת המציאות החברתית בעיני השותפים לאינטראקציה - משותפת (פרשנות זהה לאירוע)/לא משותפת (פרשנות שונה לאירוע). התפיסה הלא משותפת עשויה להפוך למשותפת או להוביל לניתוק יחסים.
- מושג נוסף בגישת האינטראקציה הסימבולית הוא הבניה חברתית: שינוי המציאות לאור שינוי בהגדרות המצב. הדבר נובע מכך שהמציאות דינמית ומתרחשים בה שינויים רבים, למשל ברמה הבין-אישית ידידים לעיתים הופכים לזוג, וברמה המדינית ישנה לעיתים מציאות של הסלמה - שקט בדרום ואחריו הפגזות.

דוגמה ליישום הגישה:

סוציולוג מבקש לנתח מאפיינים של סביבת עבודה בחברת הייטק מסוימת באמצעות מודל האינטראקציה הסימבולית:

אינטראקציה: הבוס מנחה את העובדים לעבוד שש־עשרה שעות ביום.

פרשנות הבוס: שעות עבודה רבות יותר פירושן תפוקה רבה יותר.

פרשנות העובדים: הבוס מנצל אותנו.

תגובת העובדים: העובדים בוחרים לעבוד לאט יותר, לקחת הפסקות רבות ולמעשה ליצור "מרד שקט".

הגדרת המצב: תפיסתם של העובדים ושל הבוס אינה משותפת.

הבניה חברתית של המציאות: מתקיימת שיחה בין הבוס והעובדים ובסיומה מצמצמים את שעות העבודה, העובדים חוזרים לעבוד ביעילות ונוצרת הגדרת מצב משותפת.

צור! הארות לפניך!

- בחלק א בבחינה יופיעו שאלות על גישות/תאוריות. מומלץ ללמוד היטב את הגישה הזו.
- בבחינה לרוב תופיע שאלה שתציג מצב חברתי שאותו יש להסביר באמצעות שניים-שלושה מושגים מתוך הגישה. יש לציין מושג וליישם אותו על פי המידע המובא בשאלה, למשל לתאר את האינטראקציה ואת הפרשנויות של השותפים לה או לתת שתי פרשנויות העולות מהשאלה ולהסיק את הגדרת המצב בין המפרשים.
- כאשר אתם מנתחים אירוע/תופעה יש להציג את פרשנויות שני הצדדים באינטראקציה ומספיק להציג תגובה של צד אחד בלבד.

ד. התאוריה של גופמן: "הצגת האני בחיי היום-יום"

התאוריה של ארווינג גופמן נגזרת מתאוריית האינטראקציה הסימבולית. גופמן מנתח את האינטראקציות בחיי היום-יום ומדמה אותן להצגה בתיאטרון. בתיאטרון ישנם שחקנים, עלילה, במה, אחורי הבמה, תלבושות ומסכות. גופמן משתמש במושגים אלה על מנת להסביר את יחסי הגומלין בין האנשים בחברה, ודרכם הוא מנתח את המציאות החברתית. נציג כל אחד ממושגי התיאטרון ואת האופן שבו גופמן מיישם אותו על המציאות החברתית:

שחקנים: הדמות שאדם מגלם בהצגה.

במציאות החברתית - בני האדם.

אזור קדמי: הבמה, המקום שבו מתנהלת ההצגה.

במציאות החברתית הבמה מדמה את החיים במרחב הציבורי, שם מתרחשים מפגשים בין אנשים. במפגש על הבמה אנשים נוטים לחפש כל פרט מידע שיעיד על מרכיבים בזהות האישית, בזהות החברתית ובזהויות המשנה של מי שנמצא באינטראקציה איתם.

מסכות ותלבושות: אביזרי הבמה שמסייעים לדמות להציג ולהביא את עצמה לידי ביטוי.

במציאות החברתית האדם בוחר את המסכות והתלבושות, כלומר את הסגנון שהוא מאמץ, את אופן הדיבור, את שפת הגוף ואת הלבוש.

ניהול רושם: האדם מציג את עצמו מול החברה על פי האופן שבו הוא רוצה להיתפס. הוא עושה זאת באמצעות המסכות והתלבושות. בסיטואציות שונות הוא יציג את עצמו בדרכים שונות. כך האדם משליט הגדרת מצב על הסביבה על פי רצונו.

במציאות החברתית הפרט לא תמיד יכול להשליט את הגדרת המצב שלו, משום שבכל אינטראקציה קיימים שני צדדים. הפרט תלוי, אם כן, גם בפרשנות של הצד השני ונאלץ להתפשר על הגדרת המצב כדי להסתדר עם סביבתו.

אזור אחורי: אחורי הבמה. בעולם התיאטרון, כדי שההצגה תהיה מוצלחת השחקנים מתאמנים מאחורי הקלעים.

במציאות החברתית האדם נערך עם עצמו לקראת ההופעה על הבמה.

נדגים את מושגי התאוריה על עולם הדייטינג:

בחור ובחורה (**שחקנים**) אמורים לצאת לבליינד דייט (פגישה לצורך בחינת אפשרות לזוגיות ללא היכרות מוקדמת).

כל אחד מהם חושב מה ילבש, איך יציג את עצמו, אילו שאלות ישאל, איזה מידע יחשוף על עצמו, איך ימצא חן בעיני האחר ובאיזה סגנון ידבר (**האזור האחורי**).

כשמגיע היום המיוחל השניים נפגשים בבית קפה (**קדמת הבמה**).

כל אחד מהם התארגן, לבש את מיטב בגדיו, פיזר בושם (**מסכות ואביזרים**) והציג את עצמו באור חיובי כדי למצוא חן בעיני האחר (**ניהול רושם**).

הבחור והבחורה יוצאים בהרגשה טובה מהמפגש וקובעים דייט נוסף (**הגדרת מצב משותפת**).

עצור! בטרות לפניך!

- בחלק א בבחינה מופיעות שאלות על גישות/תאוריות. מומלץ ללמוד היטב את התאוריה הזו.
- בבחינה לרוב תופיע שאלה שבה יוצג מצב חברתי שאותו יש לנתח במושגי התאוריה, למשל מחשבות או תפיסות של האדם ביחס לעצמו ישויכו לאזור האחורי, אינטראקציה בחברה תשוך לאזור הקדמי וסגנון דיבור מתנשא עשוי להיות משויך למסכות ולתלבושות וגם לניהול רושם.

2. תרבות גיל הנעורים

בפרק זה נכיר את המושגים הבאים: תרבות, תרבות חומרית, תרבות לא חומרית, ערכים, סולם ערכים, קונפליקט ערכים, נורמות, סנקציות, סנקציות חיוביות, סנקציות שליליות, סנקציות פורמאליות, סנקציות בלתי פורמאליות, נורמות מורס, נורמות פולקוויס, סמל, שפה, סטטוס, טכנולוגיה, תרבות משנה, תרבויות דתיות, תרבויות אתניות, תרבויות גיליות, תרבויות פרופסיונאליות, תרבויות על פי פעילות פנאי, גישה אתנוצנטרית, גישת היחסיות התרבותית, גיל ההתבגרות, טקס מעבר, מורטוריום, איש שוליים, גלובליזציה, לוקאליזציה, גלוקאליזציה.

א. מהי תרבות ומהם מרכיביה?

אילו סוגי תרבויות אתם מכירים?

מה מייחד כל תרבות?

מה משותף לכל התרבויות?

אתם בוודאי מכירים את הסיפור המקראי "מגדל בבל": בראשיתה, האנושות הייתה "עם אחד", קהילה מאוחדת הדוברת שפה זהה, ללא חלוקה לקבוצות אתניות ולעמים. קהילת העם החליטה לבנות עיר גדולה ובה מגדל גבוה שיגיע לשמיים. הדבר לא מצא חן בעיני האל, והוא פירק את המבנה הגבוה ואת אחדותה של הקהילה על ידי יצירת קהילות שונות שדוברות שפות שונות. כל קהילה התגוררה באזור אחר. למעשה זוהי עדות ליצירה ראשונה של תרבויות בעולם.

אז מה היא בעצם תרבות?

אוסף להערות

מערכת הערכים, האמונות, דרכי ההתנהגות והעצמים החומריים שהם אורח חייו של עם (משונים, 1999).

ב. ממדי התרבות - חומרית ולא חומרית

הדברים שנוצרו על ידי אנשי התרבות נחלקים לשני ממדים (תחומים): חומרי ולא חומרי.

תרבות חוארית: היצירות הפיזיות שנוצרו על ידי אנשי החברה ושעונות על צרכיהן.

לדוגמה, בית הוא יצירה פיזית שעונה על הצורך במחסה ובמגורים.

מקרר הוא יצירה פיזית שעונה על הצורך באחסון אוכל.

תרופות הן יצירות פיזיות שעונות על הצורך בשמירה על הבריאות.

2. תרבות לא חוארית: ההיבטים המופשטים שפותחו על ידי אנשי החברה ושעונים על צורכיהם.

לדוגמה, ערכים, נורמות, סמלים, אמונות, טקסים וידע הם דוגמאות לתרבות לא חומרית. נדגים אותם על התרבות ישראלית:

- בתרבות הישראלית ערך החיים הוא ערך עליון. הדבר בא לידי ביטוי בתפיסה הצבאית שעל פיה לא מפקירים חיילים פצועים בשטח.
- ארוחות שישי מבטאות נורמה מקובלת במשפחות ישראליות רבות.
- מנורה היא סמל שמייצג את מדינת ישראל.
- הרעיון שעל פיו אם תישמר שבת על ידי כל עם ישראל יבוא המשיח הוא אמונה מקובלת בקרב קבוצות מסוימות בתרבות הישראלית.
- המעבר משלב ילדות לבגרות מצוין על ידי טקס בר/בת מצווה.

*** חשוב לציין שהתרבות הלא חומרית משתקפת בתרבות החומרית, כלומר בני התרבות יוצרים יצירות פיזיות (התרבות החומרית) שעולות בקנה אחד עם רעיונות וערכים (תרבות לא חומרית). לדוגמה, בתרבות היהודית ערך הדת הוא ערך עליון (תרבות לא חומרית), ולכן בכל עיר בישראל אפשר למצוא בתי כנסת ומקוואות (תרבות חומרית) שבהם מממשים את ערכי הדת.

בסעיף הבא נרחיב על חלק ממרכיבי התרבות שצוינו בדוגמאות.

עצור! הארות לפניה!

בבחינה לרוב תופיע שאלה שבה יוצג קטע ותתבקשו להדגים מתוכו תרבות חומרית (כאן עליכם לציין חפץ כלשהו, כשם עצם. למשל מחשב ולא לכתוב: משתמשים במחשב כי זו כבר נורמה, שהיא מרכיב של התרבות הלא חומרית) או תרבות לא חומרית (מומלץ לציין ערך, נורמה או סמל, להדגיש את המרכיב ולהדגים).

ג. מרכיבי התרבות הלא חומרית

ערכים

אופט להארות

ערכים: אידאליים או עקרונות מנחים למה שנתפס בתרבות כראוי, נכון ומוסרי.

דוגמאות לערכים בתרבויות שונות: נשווה בין אורח החיים של אדם בן התרבות היפנית ובין אורח החיים של אדם בן התרבות הארגנטינאית.

היפני הולך לעבודה מוקדם בבוקר וחוזר מאוחר בערב. העבודה היא מרכז חייו, והוא שואף להצטיין בה. בכך משתקפים ערכים מרכזיים בתרבות היפנית כגון חריצות, שאפתנות והישגיות.

הארגנטינאי הולך מוקדם לעבודה אך מקפיד על סייסה - מנוחת צוהריים - בין 14:00 ל-16:00. רק לאחר מנוחה הוא חוזר לעבוד למשך שעות אחדות. חשוב לו לשמור על בריאות פיזית ונפשית ולא להימצא במתח. בכך משתקפים ערכים מרכזיים בתרבות הדרום-אמריקאית כגון בריאות, הנאה ורוגע.

ראינו שתרבויות שונות מדגישות ערכים שונים שחשובים בעיניהן. בכך בא לידי ביטוי המושג סולם ערכים.

אופט להארות

סולם ערכים: דירוג ערכים על פי חשיבותם בתרבות מסוימת.

נמשיך את הדוגמה הקודמת:

בראש סולם הערכים של התרבות היפנית עומדים ערכי ההצלחה וההישגיות, ובתחתית סולם הערכים שלה עומדים ערכי ההנאה והרוגע.

אפשר לראות כי סולם הערכים של הדרום-אמריקאים הפוך מסולם הערכים של היפנים.

סולם הערכים מבטא הגדרת מצב משותפת בקרב בני התרבות. עם זאת, כשהמציאות משתנה גם סולם הערכים עשוי להשתנות. לדוגמה, בתקופת קום המדינה הציבה התרבות הישראלית בראש סולם הערכים את ערך הקולקטיביזם/סולידריות, מתוך הצורך לשרוד ולהתקיים. לאחר עשרות שנים עלה לראש סולם הערכים ערך האינדיבידואליזם.

לפרט ישנו סולם ערכים משלו, ובדרך כלל הוא נגזר מסולם הערכים של התרבות שאליה הוא משתייך. ישנם מצבים שבהם הפרט נאלץ לבחור בין שני ערכים שעומדים בראש סולם הערכים שלו. מצב זה מכונה קונפליקט ערכים.

אופט לברות

קונפליקט ערכים: דילמה מוסרית הנובעת מהצורך לבחור בין שתי פעולות, שכל אחת מהן משקפת ערך אחר בראש סולם הערכים.

לדוגמה, חבר מבקש להעתיק ממני בעת מבחן. עלי לבחור אם לתת לו להעתיק במבחן, ובכך לבטא את ערך החברות, או לא לאפשר לו להעתיק ממני במבחן, ובכך לבטא את ערך היושרה. בדוגמה הזו נוצר קונפליקט בין שני ערכים שחשובים לי באותה המידה, ואני מתקשה להחליט. כל פעולה כרוכה בויתור על עיקרון משמעותי שמנחה אותי בחיים.

עצור! ברות לפניה!

- בבחינה תתבקשו לזהות ערכים שבאים לידי ביטוי בהתנהלותו של אדם כלשהו. שמות הערכים לא יצוינו, ולכן עליכם להכין מראש דוגמאות לערכים, למשל אהבה, נתינה, חברות, אהבת הארץ, הישגיות, משפחתיות, כבוד, אומץ, יושרה, נאמנות, צדק, ביטחון, שלום ועוד.
- שאלות עמ"ר (שאלות אישיות שיש לענות עליהן תוך שימוש במושגים סוציולוגיים) רבות מבקשות לזהות קונפליקט ערכים בדוגמה ולהסביר על פי איזה ערך אתם הייתם פועלים.

נורמות

איך נדע אילו ערכים חשובים לבן תרבות? נראה כיצד הוא מתנהג ונסיק מכך את התשובה. נכיר מרכיב תרבות נוסף - נורמה.

אושט לבטורות

נורמות: התנהגויות המצופות מבני תרבות אשר נגזרות מערכים.

נדגים נורמות שמקובלות בקרב אנשי האלפיון העליון המכונים "עשירי תבל". בראש סולם הערכים של בני תרבות זו נמצא קרוב לוודאי ערכים כגון נהנתנות וחומריות, שמהם אפשר לגזור נורמות התנהגויות כגון נסיעות רבות לחו"ל, בזבזנות ורכישת מוצרים יקרים שלא בהכרח זקוקים להם.

אנשי התרבות מצופים להקפיד על קיומן של נורמות שמבטאות ערכים חשובים בחברה. לשם כך החברה בוחרת לתגמל את מי ששומר על הנורמות ולהעניש את מי שמפר אותן. תגובות אלו קרויות סנקציות.

אושט לבטורות

סנקציות: התגובות על קיום נורמות או על הפרתן.

ישנם ארבעה סוגי סנקציות:

אושט לבטורות

סנקציות חיוביות: תגובות חיוביות על מילוי נורמה.

אושט לבטורות

סנקציות שליליות: תגובות שליליות על הפרת נורמה.

סנקציות פוראעליות: תגובות המעוגנות בחוק או במסמך רשמי.

סנקציות בלתי פוראעליות: תגובות הניתנות באופן אישי על ידי אנשי התרבות.

לדוגמה: בשיעור ממוצע התלמידים מתנהגים באופנים שונים. המורה מצפה שהתלמידים יקשיבו ויהיו מעורבים. היא יכולה לשבח בפני הכיתה תלמיד הנוהג על פי נורמה זו - זוהי סנקציה חיובית בלתי פורמלית. היא אף יכולה לשבח אותו באופן רשמי על ידי מתן חיזוק חיובי בתוכנת המשוב - זהו חיזוק חיובי פורמלי. תלמיד שמפריע בשיעור למעשה מפר את הנורמה המצופה ממנו, והמורה עשויה לנזוף בו פנים מול פנים לאחר השיעור - זוהי סנקציה שלילית בלתי פורמלית. היא אף עשויה להזין לו הפרעה בתוכנת המשוב - זוהי סנקציה שלילית פורמלית.

אפשר לראות שההבדל בין הסנקציות טמון בדרך שבה המורה בוחרת לפעול - רשמית או אישית.

התגובה שניתנת לבני התרבות על הפרת הנורמות מעידה על החשיבות שבני התרבות מייחסים להן. הנורמות נחלקות לשני סוגים, נורמות מורס ונורמות פולקוויס, על פי שני קריטריונים:

1. עד כמה חשובה הנורמה בעיני בני התרבות
2. עד כמה חמורה הסנקציה השלילית במקרה שבו הנורמה הופרה

נורמות אורס/ציווי יסוד: הנורמות המחייבות את בני התרבות יותר מכול והמייצגות את המוסר החברתי. המפר אותן מסתכן בסנקציות שליליות חמורות ביותר.

דוגמה: נורמה מקובלת בין חברים היא להקפיד לשמור זה על סודותיו של זה. אם חבר חשף סוד אינטימי, החבר שסודו נחשף ינתק קשרים עימו - זוהי סנקציה שלילית חמורה המעידה על סוג הנורה שהופרה - נורמה מסוג מורס.

נורמות פולקוויס/אורחות העץ: נורמות מחייבות פחות, שבאות לידי ביטוי ביחסי גומלין יום-יומיים. המפר אותן מסתכן בסנקציות קלות, אם בכלל.

דוגמה: נורמה מקובלת היא לחנות במקום חניה מוסדר בלבד. אדם שחנה במקום חניה לא מוסדר יקבל דו"ח חניה ולא יופנו כלפיו כעס או אכזבה מצד הסובבים אותו.

בהשוואה בין הדוגמאות ראינו שהפרת נורמת מורס פוגעת במוסר החברתי ומעוררת תגובות רגשיות קשות. לעומת זאת הפרת נורמת פולקוויס כמעט אינה משפיעה על היחסים בין בני האדם.

לסיים, במציאות סוג הנורמה אינו נקבע באופן חד-משמעי, אלא אפשר למקם אותו על פני הרצף שבין שני הסוגים, על פי אופי התרבות. למשל, הנורמה של נישואין תמוקם כנורמת מורס בתרבות החרדית וכנורמת פולקוויס בתרבות החילונית. אולם במקומות חילוניים שונים היא תמוקם באופן שונה בקו הרצף. ייתכן שבתל אביב נורמה זו תהיה יותר פולקוויס מאשר בבאר שבע.

אזכור! הארות לפניה!

- אל תבלבלו בין ערכים (שמות עצם בני מילה או שתיים - למשל אחריות) לבין נורמות (משפט המתאר פעולה - למשל, מורים מקפידים להכין מערכי שיעור חדשים בכל שנה).

- בבחינה ייתכנו שאלות השוואה בנושא, למשל: בחרו קריטריון והשוו באמצעותו בין שני סוגי הנורמות (כאן יתאימו קריטריונים כגון מידת החשיבות של הנורמה לחברה או עוצמת הסנקציות במקרה של הפרת הנורמה).